

עברית אקדמית

באוניברסיטאות בחו"ל: האתגר

ניצה קרון

Nitza Krohn,
Reading Academic Hebrew: An Advanced Learner's Handbook
Brill, 2011

תרומתו של ידע דקדוקי להבנת הנקרא

הורתו ולידתו של הספר בוויכוח ביני ובין תלמידי על משמעותה של מילה. לפני יותר מעשור קראנו באחד מן השיעורים בקורס 'קריאה בעברית אקדמית' את הערך 'שכר ועונש' באנציקלופדיה העברית. כשהגענו למשפט הבא, חלק אחד מתלמידי, שהיה כמעט דו-לשוני (באנגלית ובעברית), על הדרך שבה הבנתי את המילה 'מעין':

'בדתות שאין במרכזן אלוהות אישית הגומלת שכר ועונש, מצוי לפעמים הרעיון של מעין סיבתיות קוסמית-מוסרית הקובעת את גורלה ועתידה של הנשמה.'

תלמידי קרא 'מעין', ואילו אני קראתי 'מעין'. לטענתי ש'מעין' אינו מתאים להקשר, השיב שהמדובר במטפורה, תשובה שהיה קשה להפריכה. אני מצדי הייתי בטוחה לחלוטין בצדקת קריאתי (ובוודאי גם אתם, הקוראים, כך) – אך כיצד לשכנע אותו? אמנם אני יודעת כי 'מעין' אמור להיכתב בכתב מלא בשני יו"דים (מעין), אולם השימוש בכתב המלא עדיין לא היה עקבי כאשר יצאה האנציקלופדיה לאור – ולכן אין בטיעון זה כדי הוכחה ניצחת. שאלתי את עצמי: מה עוד אני, כקוראת ילידית, יודעת שתלמידי איננו יודע? מה הוא צריך לדעת כדי לקרוא נכונה כמוני? אני מכירה, כמובן, את המילה 'מעין' במשמעות של 'כמו', אולם גם ידע לקסיקלי זה איננו מכריע בהחלטה על משמעות המילה בטקסט. התשובה, לאחר מחשבה, הייתה, מחד, פשוטה, משום שהתבססה על מספר כללים דקדוקיים יסודיים (כמפורט להלן), ומאידך, מורכבת, משום שדרשה תזמור של כל הכללים בסביבה לשונית-לקסיקלית מתוחכמת וגדושה:

- הפועל 'קובעת' בפסוקית האחרונה מצריך נושא בנקבה יחידה.
- כאשר צירוף סמיכות משמש כנושא, הפועל תואם לנסמך.
- כמתחייב מצורת נקבה יחידה של שני שמות התואר 'קוסמית-מוסרית': סיומת 'ות' בשם המתואר, 'סיבתיות', היא סיומת הגזירה 'ות' של שם עצם (לרוב מופשט) בנקבה יחידה.
- המילה 'מעין' היא בזכר יחיד.

ד"ר ניצה קרון היא מנהלת המחלקה לעברית ב'בית המדרש התאולוגי למורים' בניו יורק. מכהנת גם כראש ועדת הפדגוגיה בנא"פ – ארגון הפרופסורים לעברית בארצות הברית.

המסקנה: 'מעין סיבתיות' איננו צירוף סמיכות 'מעין סיבתיות' כיוון ש'מעין' איננו יכול לשמש כנושא הפועל 'קובעת'. יש אם כן לקרוא את הצירוף כמילת יחס + שם: 'מעין סיבתיות'.

אביא עוד דוגמה לקריאה שגויה של דובר לא ילידי כתוצאה מהומוגרפיה (מילים שונות הכתובות באותו אופן):

אחת מתלמידותי הבינה את המילה 'הגותיות' במשפט: 'יצירותיו הגותיות ומיסטיות באותה מידה' כ-Gothic, כלומר כתואר שלפניו ה"א היידוע. קורא ילידי לא ייכשל בטעות מעין זו, או אם ייכשל בה במפגש הראשון עם המילה, מיד יתקן את עצמו, וזאת משום שהוא מיישם אוטומטית אחד משני כללים דקדוקיים:

א. שני תארים הבאים בזה אחר זה צריכים להיות תואמים גם ביידוע (והתואר 'מיסטיות' איננו מיודע);
ב. תואר המשמש כנושא במשפט שמני איננו מיודע (כלומר, מבנה המשפט 'יצירותיו הגותיות ומיסטיות' זהה למבנה למשפט 'הבית יפה וחדש').

המסקנה המתבקשת מיישום כל אחד מן הכללים הללו היא שהה"א בראש המילה 'הגותיות' אינה יכולה להיות ה"א הידיעה אלא חלק מן המילה עצמה. הקורא הילידי מכיר את המילה, ואילו על הקורא הלא-ילידי לחפשה במילון.

מפגשים לשוניים-פדגוגיים אלה ודומיהם עיצבו את מטרותיו ותוכנו של הספר. המטרה הלשונית של הספר – להשלים את המידע הלשוני של לומדי עברית מתקדמים בתחומי המורפולוגיה, התחביר והסמנטיקה. לא פחות חשובה ממנה היא המטרה האסטרטגית, דהיינו להדריך את הלומד ולהדגים בפניו כיצד לרתום ידע לשוני קיים לשירות הבנת הנקרא של טקסטים אקדמיים אותנטיים. מטרת העל של הספר היא לקדם לומדי עברית מתקדמים לרמת הבנה כמו-ילידית של שח אקדמי כתוב, אם לא מבחינת שטף ומהירות הקריאה הרי לפחות מבחינת דיוק הקריאה.

טיבה של קריאת טקסטים אקדמיים בשפה זרה

תימוכין לתפיסה הפדגוגית שבבסיס הספר אפשר למצוא בספרה של אליזבת ברנהרדט,¹ שעניינו תהליכי ההבנה של של טקסטים אותנטיים (אלה המיועדים לקוראים ילידיים) אצל לומדי שפה ברמת מתקדמים ומעלה. לדברי המחברת, המחקר הפסיכולינגוויסטי, אשר כימת באופן אמפירי את המשתנים המשפיעים על הבנת הנקרא בשפה שנייה, מצא כי אפשר להסביר 30% מיכולת ההבנה בידע הלשוני של השפה הנרכשת.² על כן, מתפקידה של ההוראה לחזק ולהעשיר ידע זה. ברנהרדט מוסיפה ומציינת כי האתגר הניצב בפני הלומד המתקדם הוא לדעת מהם משאבי הידע הלשוני העומדים לרשותו ומסייעים לו להגיע לידי הבנה מדויקת של הטקסט. הדיוק, היא מדגישה, הוא הממד המבדיל בין קורא מתחיל ובין קורא מתקדם, ובין קורא לא-ילידי לילידי. היא כותבת:

'Comprehension in upper-level domains cannot be about guessing... [it] is also not about the 'gist' or about a broad 'sense.' It is about precision and exactitude and a self-confidence about content that enable the reader to critically question that content'(p.76).

ובלשונו: הבנת הנקרא במשלב העילי איננה עניין של ניחוש או של הבנת 'העיקר' או 'הרעיון הכללי' אלא עניין של הבנה מדויקת ומדוקדקת וביטחון של הקורא שאכן הבין את הטקסט במידה כזאת שהוא יכול להתווכח עם תוכנו.

1 Elizabeth Bernhardt, *Understanding Advanced Second-Language Reading*. Routledge, 2011

2 מרכיב שני הוא האוריינות בשפת אם ומשקלו כ-20%, וחמישים האחוז הנותרים כוללים מספר משתנים, ביניהם הנעה ועניין, אסטרטגיות של למידה, ידע על הנושא ועוד.

מאפייניו הייחודיים של הספר

- המטרות הנזכרות לעיל הכתיבו את חמשת המאפיינים הייחודיים של הספר, כפי שיימנו להלן:
- א. הספר מספק כללי הבנה בלבד. לדוגמה, מילת היחס 'אל'. כל ספר לימוד המכבד את עצמו מלמד את מילת היחס בנטייה ומסביר את ההתניות הסמנטיות והצורניות לשימוש בה – לעומת השימוש ב-'ל'. בספרי אני כוללת את 'אל' ברשימת מילות היחס הנוטות על דרך הרבים ומסתפקת בקביעה שמילות היחס 'אל' ו-'ל' הן חלופיות מבחינת המשמעות (כיווניות). לעומת זאת, אני מרחיבה בהבחנה בין מילת היחס 'אל' לבין שלושה הומוגרפים – **אַל** (ציווי שלילי), **אַל־** (תחילית סמנטית: אל־אנושי), **אַל** (אלוהים) – ומוסיפה ביטויים מן המשלב האקדמי שבהם מופיעה תיבת 'אל' במשמעויות שונות: 'מאליו' (מעצמו), לשים **לְאֵל** (להפוך לאין), ו'יש **לְאֵל** יְדוּ' (יכול); כלומר, מתייחסת במיוחד לבעיית ריבוי המשמעויות של הגרפמה 'אל'.
 - ב. קורפוס לשוני אותנטי. בכל פרק מודגמים הכללים הלשוניים באמצעות עשרות מובאות מתוך טקסטים אקדמיים בתחום מדעי היהדות. המובאות מצוטטות כלשונן (לעיתים מקוצרות), מנוקדות ניקוד חלקי ומתורגמות לאנגלית, בדרך כלל בלוויית הערות הסבר.
 - ג. הדרכה אסטרטגית. לדוגמה: כיצד להבדיל בין נטיית הגוף לכינוי המושא (למשל, בין [הם] לימדו לבין [הוא] לימדו), ולהבחין בין התפקידים התחביריים של כינויי הגוף הדבוקים (למשל, לימדו = [הלימוד] **שלו**, לימדו = [הוא לימד] **אותו**, בלמדו = **הוא** [לימד/למד]), איך להכריע בין ל־ות (למשל, בין קריאות לבין קריאות) ובין דודה (=הדוד שלה) לדודה, כיצד לפענח משפט רב־איברים המשתרע על פני חמש־שש שורות, ועוד.
 - ד. 'טיפול מתקן'. הניסיון והמחקר מלמדים כי קוראים לא־ילידים מתקשים להבחין בין פריטים לשוניים בעלי דמיון פונולוגי, גרפי ו/או צורני, הקרויים *synforms*³. למשל: (1) **של, משל, בשל**, (2) **כי, אם כי, כי אם, וכי** (3) **אילו, ואילו, כאילו, אילו**, (4) **אָמנם** (בשתי משמעויות), **האָמנם**. פריטים רבים כאלה מקובצים בספר ביחידות לימודיות המכונות *confusables*, והמשמעויות השונות מובדלות זו מזו באמצעות הסברים ומשפטים מדגימים.
 - ה. הספר נמנע מלעסוק במורפולוגיה של מערכת הפועל. ולא רק משום שספרים רבים אחרים כבר עושים זאת, אלא משום שלפי הבנתי, לצורכי הבנת הנקרא די לקורא להכיר שהמילה היא פועל ולזהות את הגוף כדי לאתר את הנושא.⁴ זה עולה בקנה אחד עם ההימנעות הגורפת בספר מהצגת כללי הפקה. פרק הפועל מוקדש, אם כן, לדיון בתופעות אחרות: המקור הנטוי (בהעדור), כינוי המושא (הוציאם, הסבירו), נשואים מורחבים (החלו להתגבש, הלך וגבר, הוסיף וגדל), פסוקיות מקור מוחלט (הזהירה חזור והזהר), פעולה הרגלית בעבר (היו מדליקים, נהגו להבטיח), משפטי תנאי בטל, הבחנה בין התפקידים התחביריים – פועל, שם או תואר – של צורת ההווה, פסוקיות אידיומטיות (הלך שולל אחר, העלה על נס) ומשמעויות האות נו"ן בראש הפועל (נתפעל, עתיד גוף ראשון רבים, נפעל עבר והווה).

מבנה הספר

- בספר 584 עמודים, והוא כולל 11 פרקים.
- פרק 1: סדר המילים ומבנה המשפט (פועל לפני נושא, מושא בראש משפט, משפט ייחוד, פסוקית נושא מפוצלת, משפטים סתמיים, משפטים מורכבים, תמורה, השמט).
- פרק 2: שם העצם (מין ומספר, סמיכות רגילה וכפולה, כינוי הקניין, תבניות גזירה).

3 Batia Laufer. (1988). The concept of 'synforms' (similar lexical forms) in L2 vocabulary acquisition. *Language and Education*, 2: 113–132; Ana Kocić, (2008). "The problem of synforms (similar lexical forms). *Facta Universitatis Series: Linguistics and Literature*, 6(1): 51-59.

4 גם זמן הפועל זניח בחשיבותו, שהרי על פי רוב מופיעים הפעלים בכתיבה אקדמית בזמן עבר.

- פרק 3: כינויי הגוף למיניהם.
 פרק 4: תואר השם (תבניות גזירה, שרשור והיררכיה, תארים בסמיכות ועם תחילית סמנטית).
 פרק 5: תואר הפועל (תצורותיו השונות של תיאור האופן, פעלים אדורביאליים ומושא פנימי).
 פרק 6: הפועל (כמצוין לעיל).
 פרק 7: אוגדים (כולל האוגדים הפעליים **להוות ולשמש**, אוגד שלילי ופעלי ההתהוות **היה ל, הפך/נעשה ל**)
 פרק 8: מילות יחס (צורה, משמעות ותפקידים תחביריים).
 פרק 9: משפטי קיום ושייכות.
 פרק 10: קישורים מסורגים (לדוגמה: **לא/אין... אלא/כי אם, בין...ובין, החל ב... וכלה/וגמור ב**)
 הפרק האחרון, פרק 11, עוסק בעניינים לקסיקליים ובו (1) הבחנות בין מילים דומות־צורה או חולקות־
 שורש (בין השאר: **אמור, אמור ל, כאמור, שנאמר, לאמור; כדי, עד כדי, תוך כדי, מכדי, יש ב... כדי, לא בכדי; החל, החל ב, חל, חל על, התחולל**), (2) רשימת בינומים אידיומטיים (**גלוי וידוע, בלם וחסם**
 וכדומה), ו(3) הנחיות לזיהוי, פיענוח והגייה של מילים לועזיות.
 בסוף כל פרק מצויים תרגילי הבנה (להבדיל מהפקה) המצריכים מיון, זיהוי, התאמה ובחירה. התרגילים
 מלווים במפתח תשובות, לנוחותו של הלומד העצמאי.
 בחלק השלישי של הספר 15 טקסטים לקריאה ולתרגום. לפני כל טקסט מופיעה רשימת מילים (מילות
 מפתח, מילים לועזיות וביטויים) ואחריו תרגומו לאנגלית. הטקסטים קצרים (250-350 מילים) וברמת
 קושי בינונית. הם עוסקים בנושאים מגוונים בתחום מדעי היהדות (למשל; העלייה הרביעית, תרגום
 אונקלוס לתורה, תקנות שו"ם, רצח גדליה בן אחיקם), וממופתחים לתופעות הלשוניות המוצגות
 בספר. הרי דוגמה אחת מן הפיסקה הראשונה של מאמר על תחיית הלשון העברית.

תחיית הלשון העברית

Retrieved from: <http://he.wikipedia.org/wiki>

<p>1. התחולל <i>took place</i> Ch.11; 12.5</p> <p>2. במסגרתו <i>within it, as part of it</i> Ch.11; 7</p> <p>3. הפכה השפה העברית מלשון... ללשון <i>changed from... to</i> Ch.7; 5.1</p> <p>4. משמשת ל־ <i>is used for, serves</i> Ch.7; 4.2.1</p> <p>5. רב־מערכתית <i>system-multi</i> semantic prefix before an adjective; Ch.4,</p> <p>6. גרידא <i>only, merely</i> adverb of manner (Aramaic); Ch.5; 2.5</p> <p>7. לא ... אלא <i>not ... but rather</i> Ch.10; 1.2</p> <p>8. חלו <i>occurred</i> Ch.11; 12.3</p> <p>9. באותה תקופה <i>at that period</i> Ch.3; 3.2</p>	<p>תחיית הלשון העברית היא תהליך שהתחולל⁽¹⁾ באירופה ובארץ ישראל בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים, ובמסגרתו⁽²⁾ הפכה השפה העברית מלשון⁽³⁾ כתובה וליתורגית המשמשת⁽⁴⁾ לצרכים דתיים או ספרותיים בעיקר, ללשון⁽³⁾ מדוברת, רב־מערכתית⁽⁵⁾ ולאומית. תהליך זה לא⁽⁷⁾ היה תהליך לשוני גרידא⁽⁶⁾, אלא⁽⁷⁾ הוא השתבץ במערכת רחבה של תהליכים שחלו⁽⁸⁾ בעם ישראל באותה תקופה⁽⁹⁾, ובעיקר המהפכה הציונית והתפתחות היישוב העברי החדש בארץ ישראל. תהליכים אלה הביאו, בסופו של דבר, להקמת מדינת ישראל כמדינה לאומית עברית.</p>
--	---

כן מכיל הספר תוכן עניינים מפורט, מפתחות (מפתח נושאים באנגלית ומפתח מילים בעברית), נספחים (גימטריה והמרת תאריך עברי ללועזי; רשימת פעלים נפוצים בכתיבה אקדמית) ורשימת מקורות ביבליוגרפית.

קהל היעד

הספר – הכתוב אנגלית – מיועד לשרת שני 'אדונים'. קהל היעד הגלוי הם תלמידים הלומדים לתארים מתקדמים במדעי היהדות ונדרשים להפגין ידע מקצועי בעברית באמצעות תרגום או סיכום של מאמר מדעי בתחום התמחותם, וכן לקרוא ספרות מחקרית הקיימת רק בעברית לצורך עבודת הגמר ומחקרים עתידיים. כיוון שהספר משלב מאפיינים של ספר לימוד (textbook) וספר עיון (reference book), הוא מתאים הן ללימוד בכיתה והן ללימוד עצמי. אף על פי שהספר צמח מתוך הוראת קריאה אקדמית בעברית לדוברי אנגלית, גם דוברי שפות אם אחרות יכולים להסתייע בו. בד בבד הספר מיועד לקהל המורים לעברית, הואיל והוא מספק הדרכה פדגוגית מעשית ו'קיצורי דרך' בכמה תחומים: הסברת תופעות לשוניות האופייניות לעברית הכתובה (ולא רק במשלב האקדמי), תיקון ומניעת שגיאות בהבנת הנקרא, ואימון התלמידים ברתימת ידע לשוני קיים לשירות הבנת הנקרא. ועוד – את הגישה המודגמת בספר יכולים לאמץ מורים המלמדים את הבנת הנקרא של טקסטים אקדמיים בשפות אחרות.